

FREDRIK BARTH

Régi és új problémák az etnicitás elemzésében

Nagy öröm számomra, hogy huszonöt évvel az *Ethnic groups and boundaries* (Etnikai csoportok és határok) megjelenése után ilyen népes szakmai körben vitathatjuk meg az etnicitás elemzésének időszerű problémáit. Az eltelt negyedszázad alatt az etnicitás kutatása virágba szökkent; a társadalomtudományok fokozatosan elismerték jelentőségét; s az etnicitással kapcsolatos ügyek egyre nagyobb s igen gyakran tragikus szerephez jutnak az állampolitikában az erőszak nyilvános formái és háború esetén. Diszciplínánk tudáskészletének és belátásainak legjavát kell mozgósítanunk, ha választ kívánunk adni ezekre az elméleti és emberi problémákra, s igen világos fejjel és eredeti módon kell gondolkodnunk, ha hatni akarunk a körülöttünk lévő világra.

Nehéz persze hirtelen új módon szemlélni a régóta folytatott munkát. A magam személyes kutatói stratégiája ennek mindig is épp ellenkezője volt: folyton új utakat, új területeket és témákat kerestem, hogy mintegy új, ártatlan szemmel tekinthessek a világra. Ami nem is olyan egyszerű, ha az ember ismerős közegbe tér vissza.

Mit is adott az *Ethnic groups*?

Hadd kezdjem e korai - és ahogyan azóta bebizonyosodott, igen időtálló - munka alapvető téziseinek összefoglalásával. Megközelítésünk egyfelől az egységet alkotó csoport elméletén (corporate group theory), melyet az angol szociálintropológiából kölcsönöztünk, másfelől pedig Goffmannnak az interakciós helyzetekről adott meghatározásán alapult. Kollégáimmal azt az empirikus stratégiát választottuk, hogy kiemelt etnográfiai figyelmet szenteltünk az etnikai identitásukat *felcserélő* személyeknek, így próbálván feltárni az etnikai csoportok reprodukciójában szerepet játszó folyamatokat. Alább felsorolt módszertani lépéseink máig termékenynek bizonyultak.

- Az etnikai identitást a társadalmi szerveződés velejárójának, s nem pedig a kultúra valamely kódos kifejeződésének tartottuk. Minthogy az etnikai identitás nyilvánvalóan társadalmi csoport kérdése, a kulturális különbségek társadalmi szerveződésének problémájaként határoztuk meg, mint az könyvünk alcímében olvasható.

- Ebből következett, hogy nagyobb figyelmet szenteltünk a határoknak és a rekrutáció folyamatának, semmint a határokon belül felgyűlt kulturális anyagnak. A határfenntartás folyamatainak kutatása hamarosan rávilágított arra, hogy az etnikai csoportok és ezek jellemzői mindig sajátos interakciós, történelmi, gazdasági és politikai körülmények között jönnek létre; más szóval mindig rendkívül szituáció függőek, nem pedig „eleve adottak”.

- Továbbá, minthogy az etnikai csoport tagsága identitás kérdése. ezért besoroláson és önbesoroláson (ascription and self-ascription) kell alapulnia. Az etnicitás csupán akkor teremthet szervezett különbséget, ha az egyének elfogadják, alávetik magukat kényszerítő erejének, hatnak rá, és részévé válik tapasztalatuknak.

- Az etnicitás szempontjából azok a kulturális különbségek játszanak kiemelt szerepet, amelyekkel az illető csoport saját különállóságát és határait jelzi; nem pedig az elemzőnek arról alkotott képzetei, hogy melyek az adott kultúra leginkább „bennszülött” vagy legjellemzőbb vonásai. Ezt a kérdést túl is hangsúlyoztam azzal a megfogalmazással, hogy a csoportok diakritikus választásai mindig önkényesnek tűnnek. Ugyanakkor ráébredtem arra is, hogy a kulturális normáknak, amelyek szerint az egyének az azonos etnikai csoportba tartozókat minősítik és megítélik - mintegy hallgatólagosan elfogadván, hogy „ugyanazt a játékot játsszák” (Barth 1969. 15., 17. sk., 117-134.) - szintén van határképző erejük; s ezt a kutatás túlságosan gyakran hajlandó figyelmen kívül hagyni.

- Végül hangsúlyoztam a vállalkozói szerepkört az etnikai politikán belül: azt, hogy az etnikai csoportokat közös cselekvésre mobilizáló vezetők politikai vállalkozást folytatnak; e mobilizáció tehát nem a csoport kulturális ideológiájának vagy a népakaratnak a közvetlen kifejeződése.

Ez a perspektíva határozottan túllépett az etnikai retorikán, s az akkoriban közkézen forgó kulturális előfeltevések szemszögéből megítélve intuícióellenesnek és paradoxnak minősült. Ezzel együtt a kultúra egy jóval posztmodernebb szemléletének talán egyik első antropológiai alkalmazását jelentette. Noha akkoriban még híján voltunk napjaink körmönfont posztmodern terminológiájának, nyilvánvalóan olyasvalami mellett szálltunk síkra, amelyet ma konstrukcionista szemléletnek neveznénk. Hasonlóképpen változott történelemszemléletünk is: elszakadván a történelemnek mint pusztán az etnicitás objektív forrásának és okának eszméjétől, szinkron retorikaként kezeltük azt - a múlt kisajátításáért folytatott küzdelemként, ahogyan azt ma mondanák.

Ebből következik első tézisem: meg kell ragadnunk és fel kell használnunk a „kultúra” elemzésében és dekonstrukciójában elért minden egyes eredményt. A kultúra újragondolása nem csupán hasznos, de *nélkülözhetetlen* alapja az etnicitás újragondolásának. Hiszen ha az etnicitás a kulturális különbségek társadalmi szerveződése, akkor túl kell lépnünk e „kultúrának” nevezett dolog hagyományos képzetein. Nem kétséges, hogy amit a kultúra fogalmával lefedünk, annak valós empirikus tulajdonságai vannak, s ezek az etnicitás megértésében is fontos szerepet játszanak; ám azok a tulajdonságok, amelyeket mi, elemzők hamis alapon tulajdonítunk a kultúrának, vakká tesznek megfigyeléseinkben és zavarossá elemzéseinkben.

Miközben az *Ethnic groups and boundaries* sokak szerint forradalmasította a tárgy tudományos megközelítését, a kortárs gondolkodásban számos visszalépést tapasztalunk. Az alapvető koncepciók igen nehezen kihámozhatók és kezelhetők; s az általunk megérteni kívánt csoportok és mozgalmak tovább nehezítik dolgunkat az etnikai csoportokról alkotott *saját* reifikációikkal: ahogyan azokat megfogalmazzák, jellemző vonásokat tulajdonítanak nekik, homogenizálják és kikristályosítják őket. A reifikációknak természetesen vannak bizonyos következményei, de semmi esetre sem az, hogy egyszerűen, pusztán a megfogalmazás révén létrehozzák ezeket az ilyen vagy olyan módon megfogalmazott közösségeket és tulajdonságokat. Számomra emellett az elemzés olyankor is üressé válik, amikor a „mi és a többiek” divatos retorikájában formulázzák meg azt. Noha a radikális kulturális másság valóban fontos szerepet játszik a nyugati gondolkodás igen sok vonulatában (Keesing 1994), az etnikai kapcsolatok és határok a legtöbb plurális társadalomban nem idegenek, hanem közel álló és ismerős „többiek” között alakulnak ki. Általában egymás mellett élő, egyazon társadalmi rendszer által összefogott egyéneket érintenek, és sokkal inkább olyan kérdéseket eredményeznek, hogy miként is különbözünk „mi” „tőlük”, semmint a „mások” valamiféle hegemon és egyoldalú képét.

Egy kortárs nézőpont

Kíséreljük meg most újra átgondolni az etnicitás kérdését az 1969-ben lefektetett alapokon, ám a „kultúra” hangsúlyozottan mai fogalmával (lásd például Borofsky 1994). Ma már világosan látjuk, hogy a kultúra globális, empirikus változatossága folytonos jellegű, s nem tagolható egymástól élesen elkülönülő, integráns egységekké. A kultúrát bármilyen tetszőlegesen kiválasztott populáción belül is folyton áramlásban lévőnek, ellentmondásosnak és inkoherensnek tapasztaljuk, és azt látjuk, hogy különböző módon oszlik meg a különféle pozíciókban lévő személyek között. Ezek a jellemzők éppen a kultúra reprodukciójának sajátosságából erednek: mert noha nagyrészt másoktól sajátítjuk el azt mint a világ értelmezésének és a világban való cselekvésünknek alapját, mégis mint saját tapasztalataink

eredője csapódik le bennünk. Kétségkívül így van ez identitásérzésünkkel is: noha nem magunk találtuk fel, mégis csupán mi magunk alakíthatjuk, a világban való cselekvésünk és másokkal való interakcióink révén. Ha tehát az antropológus meg akarja ragadni egy sajátos etnikus identitás lényegét; azokra a *tapasztalatokra* kell összpontosítania figyelmét, amelyek során az kialakult; nem elegendő tehát - ahogyan korábban, a kultúra egyszerűbb fogalmából kiindulva gondolták-, ha homogénizáló listát készítünk annak megnyilvánulásairól.

Hogy némi empirikus tápot adjunk reflexióinknak, vessünk egy pillantást azoknak a pakisztániaknak az etnikai kategóriájára, akik körülbelül három évtizede folyamatosan települnek be Norvégiába (vö. Long 1992), s többé-kevésbé egymáshoz hasonló és jól meghatározható kulturális háttérrel érkeznek Északkelet-Pakisztánból. De hadd merüljek el egy kicsit ennek az oly világosnak tűnő esetnek a részleteiben. Vegyünk egy fiatalembert, aki a maga kulturális tökéjével, sajátos tapasztalatainak poggyászával érkezik Oslóba. Új környezetének kihívásaira válaszolva tudása és képességei gyarapodnak, s értékszemelete is változásokon megy át, miközben megtanul biztonsággal navigálni a tágabb norvégiai s a szűkebb helyi pakisztáni társadalomban. Identitásérzetét-azaz hogy miben is különbözik ő a környező többiektől, s a különbségek mely részét vállalja és dédelgeti magában, még ha ez gátakat állít is elé jelen helyzetében - ezek a tapasztalatok szükségszerűen újjáalakítják. Beleütközik a norvégoknak a pakisztániakról alkotott, gyarapodó sztereotípiába, amelyekkel a maga módján tudnia kell bánni, és számos személyes választásra kényszerül a különféle magatartástípusokat és frakciókat felsorakoztató, egyre növekvő létszámú helyi pakisztáni közösséghez való viszonyában is. Röviden: pozíciója és kulturális háttere-tudása, képességei és értékei - egyedülállóan reá jellemzőek, az ő tapasztalatai alakították ki azokat, és állandó változásban vannak; belül vallott és kifelé tanúsított etnikai identitása pedig folytonosan alakul.

Aztán Norvégiába hozatja feleségét is, aki az övétől igen különböző tapasztalatokkal és kompetenciákkal rendelkezik, az életnek nagyon másfajta terepén otthonos, s ezért igen eltérő benyomásokra tesz majd szert. Férjének viszonyát a pakisztáni közösséghez - amelyet másokkal együtt alakít ki a muzulmán intézmények létrehozása érdekében vagy menekülésképpen az őket szorongató idegen társadalom elől - bizonyára befolyásolja az ő jelenléte is, ám érdekeik ellentétesek lehetnek. A férj elképzelései a hajdani hazatérés lehetőségéről és időpontjáról folytonosan változnak, és egészen bizonyosan eltérnek a feleségétől. Gyermekük születnek, akik az iskolában, a szomszédságban és a kisebbségi közösségen belül szerzett tapasztalataik révén a norvég társadalom más szektorába hatolnak be, és mindkét szülőjüktől igen különböző kulturális tökéket halmoznak fel. Mindebből azt akarnám kihozni, hogy minden egyes ilyen családi egység egyfelől az etnikai rekrutáció kulcseleme, másfelől viszont a kulturális különbözőségek és viszályok alapvető színtere is. Tagjai között éles választóvonalak húzódnak azt a kultúrát tekintve, amelyet ugyan mindegyik magáénak vall, ám amelynek különféle részeit más-más szereplők köreivel osztják meg az etnikai csoporton kívül és belül. Ugyanazokat a jelenségeket látjuk itt testet ölteni - az áramlást és a variációk folyamatos skáláját -, amelyekről a kortárs kultúraelemzések is számot adnak.

Ebben a szituációban meg kell kérdeznünk: mi is pontosan az a kulturális különbözőség, amelyet az etnicitás szervez. Hiszen ha közelebbről megvizsgáljuk az egyes személyekben zajló kulturális áramlást, azt látjuk, hogy folyamatosan átalakulnak és másokhoz hasonulnak, ahelyett, hogy tartós, jól elkülöníthető identitásukat meghatározó különbségeiket reprodukálnák. Ezért olyan jellegzetességeket kell keresnünk az etnikai folyamatok modellálásához, amelyek viszonylagos diszkontinuitást jelentenek az áramláson belül, és így alapjául szolgálhatnak az etnikai identitásnak. Ennek során (1) meg kell vizsgálnunk a kultúrának a teljes, plurális populáción belüli változatosságát, majd (2) ezen belül el kell különítenünk a főbb kulturális diszkontinuitásokat létrehozó és előtérbe állító folyamatokat. A

családon belüli szocializációt már nem tekinthetjük a modern nyugati társadalomban különösen nem - a tudás, képességek és értékek egyetlen kútfejének vagy az identitásképzés egyetlen tapasztalati bázisának.

Identitásszimbólumok

Az etnicitásnak nagy lökést ad, ha az embereket sikerül rábírnunk, hogy *együttesen jelenítsék meg* a diszkontinuitást, amelyhez nem a kultúra sokszínű és változékony egészét, hanem csupán néhány, látványos megkülönböztető jegyet használnak fel. Egy képzeletben megalkotott közösség lép itt színre néhány megkülönböztető vonás előtérbe állítása és szimbolikus voltának hangsúlyozása, azaz határvonalak aktív kialakítása révén. Ezt a munkát a szembenálló két csoport tagjai közösen végzik el, noha valószínűleg igen különböző befolyással rendelkeznek a megfelelő idiómák kidolgozására és átalakítására. Míg a megkülönböztető jegyek kiválasztása nagymértékben kontextusfüggő és esetleges, mégis jóval kevésbé véletlenszerű, mint azt 1969-ben sugalltam volna. Tambs-Lynche (é. n.) szuggesztív tanulmányban mutatott rá, milyen nagy mértékben befolyásolja a csoport *kiterjedése* és életstílusának homogeneitása az identitásszimbólumok megformálását. Míg az Angliában tanulmányozott indiai patidárok (Tambs-Lynche 1980) *prototípusukat* - azaz a patidár üzletembert és szerepkörét - teljes egészében identitásszimbólumként mutathatják fel, nagyobb és kevésbé homogén csoportoknak jóval korlátozottabb metonímiákhoz kell folyamodniuk a közös kép kialakításához (például a norvégok *a helyet* hangsúlyozzák, a nyers, ám szeretve szeretett természettel való szembenállás s az ilyenfajta, marginális környezetben való otthonteremtés tapasztalatából kiindulva). Az ennél is kiterjedtebb egységek már sajátos, történetileg konstruált metaforák és emblémák, szülőföld és zászló révén szimbolizálják a közös örökségre és identitásra való igényüket.

A hasonulás szinterei

Egy másik nagy diszkontinuitás-teremtő folyamat abban áll, hogy egy csoport tagjai valamely széles körben elfogadott kód vagy érték miatt viselkedésükben és stílusukban hasonulnak egymáshoz, s erre alapozva küzdenek az elkülönülésért. Fenntartom ugyan, hogy elsősorban a határokra, s nem az azokat kitöltő kulturális anyagra kell összpontosítanunk figyelmünket, ám azt nem akarnám előre kijelenteni, milyen pontok alkalmasak határképző folyamatok megindítására. A pathanok „határfenntartását” tárgyalva rámutattam, milyen nagy szerepet játszik a „becsület” különleges igényességgel kidolgozott kódja a pathan identitás kialakításában (Barth 1969: 119 skk.), minthogy erősíti a hasonulásra való törekvést a csoporton belül, illetőleg az identitás elutasítását a csoport periferiáján.

Caton (1990) a jemeni fennsíkról hoz példát hasonló kulturális fókuszra, azt elemezve, milyen jelentős szerepet játszik a költészet a jemeni törzsek férfi tagjainak identitáskonstrukciójában. A törzs tagjának lenni, mondja, nem csak bizonyos leszármazási státust jelent - noha ez feltétlenül szükséges hozzá, akárcsak egy földterület birtoklása. Nem is csak abban áll, képes-e valaki a törzsi becsület kódjának aktualizálására. Létezik egy ennél sokkal kifinomultabb és sokszínűbb értékrendszer is, amelynek normái alapján valaki kiemelkedhet vagy elveszítheti megbecsülését. Jeles dolog a jámborság, akárcsak a vendégszeretet, függetlenség és fegyelmettség; ám a törzs megbecsülése végső soron azon múlik, képes-e az egyén választ adni az őt ért kihívásokra, heroikus gesztust tenni a mértékadó véleményű közönség előtt - ha kell, fegyverrel, ám leginkább kiemelkedő módon a rögtönzött költészettel. A költészet egyfajta lovagi torna-számba megy, küzdőtér az egymással versengő, jelentős és összetett társadalmi teljesítmények számára. Caton árnyalt és gazdag leírásban jeleníti meg ezt az arénát, a költészet struktúráit és a verselésnek mint társadalmi és politikai

aktusnak a jelentőségét, abban a modusban adva számot e kifejezőskultúráról, amely az *Ethnic groups...* megjelenése óta eltelt évtizedekben központi helyet foglalt el az antropológiai irodalomban. Az elemzés világosan elénk tárja az esztétikai kifejezés és a nagy reputációjú identitás részleteit, ám Caton leírásában a küzdőtér társadalmilag differenciáló, határteremtő vonatkozásai a törzs tagjainak elkülönülése a jelen nem lévő *Sada* szent családoktól, akik, ha nem is egyértelműen, rangban fölöttük állnak; vagy az alantas *Khaddam* szolgálóktól; vagy akár a környező, kevésbé dicsőséges törzsektől háttérben maradnak. A tanulmány mindazonáltal kitűnő anyaggal szolgál annak elemzésére, miként képződnek a kulturális diszkontinuitások, s hogyan szolgáltatók ehhez tápot különféle etnikai folyamatok. Megmutatja, miként terel együvé az összetett helyi intézmény aktorokat egy küzdőterre, amely nagymértékben hasonlóná teszi egymáshoz a résztvevők cselekvését és stílusát, s amely közösségtudatot alakít ki a csoporton belül, míg diszkontinuitást képez a közösség és a kívülállók között.

A kulturális tartalom és a határok viszonya tehát az egykori megfogalmazásban, még ha szándékolatlanul is, félrevezető volt. Persze a feladat a határfolyamatok elemzése, s nem tartalmuk felsorolása ódivatú tulajdonságlisták módjára. A határfolyamatok alapjának lokalizálása azonban nem jelenti egyszersmind a csoport határainak elhanyagolását, s a csoport jellemző jegyeinek a tagok rovására történő figyelését. Mint azt már az *Ethnic groups...* esettanulmányaiban kimutattuk, az etnikai csoport központi és kulturálisan nagyra értékelt intézményei igen komoly szerepet játszhatnak a határok fenntartásában, az összetartást célzó belső folyamatok működésben tartása révén. Emellett különös figyelmet kell fordítanunk azokra a tényezőkre, amelyeknek eredményeként „az egyének az egyes etnikai identitások által implikált személyiségképet felvállalják” (Haaland 1991: 158).

Eltérő adaptációk

Mindig is környezet és ökológia szolgáltatták azt a legfőbb keretet, amelyen belül az antropológusok megkísérelték megérteni a kulturális differenciálódást, s a tanulmányoknak az *Ethnic groups...* utáni első generációja nagy figyelemmel fordult az etnicitásnak és a „niche” fogalmának, valamint az erőforrásokért való versengésnek általunk feltárt összefüggése felé. A most felvetett problémát illetően - azaz hogy miként jöhetnek létre törések és diszkontinuitások a kultúra kontinuos variációi közepette máris világosan látszik, hogy az ökológiai paradigma számos válasszal tud szolgálni. Eltérő kulturális jellemzők különböző sikerrel használhatók a különféle környezettípusokhoz és létfenntartási módokhoz való alkalmazkodás során. Így a különböző kulturális tulajdonságokkal rendelkező csoportok sikeresen élhetnek együtt, még kulturális különbözőségük fenntartásával is, ha ezek a különbségek ugyanazon terület más-más erőforrásainak kiaknázásához alkalmazkodtak. Ugyanígy az erőforrások iránti versengés erős ösztönzést jelenthet eltérő kulturális jellemzőkkel rendelkező populációk számára, hogy a közös etnicitás nevében kollektív cselekvésben mobilizálódjanak. A „niche” fogalmának korai kiterjesztése (Barth 1956) olyan értelemben, hogy az ne csupán a természeti környezetet, hanem a környezet emberi szektorát - azaz a klientúra, piacok stb. által biztosított megélhetési lehetőségeket - is magában foglalja, igen termékenynek bizonyult. Ez a nézőpont még mindig elhanyagolhatatlan a plurális szituációk tanulmányozásában, s igen kifinomult elemzési eszközzé nőtte ki magát a nyugati társadalmak versengő etnikai identitásának vizsgálatában, magyarázatot adva az etnikai differenciálódásnak különböző történelmi körülmények által kiváltott más-más típusaira (Olzak & Nagel 1986).

Etnicitás és állam

Az ilyenfajta versengés ma már szinte kizárólag erős, szervezett államok kontextusában zajlik, s az ilyen állami struktúrák jelenléte számos fontos következménnyel jár. 1969-es elemzésünk során korlátozott figyelmet fordítottunk az államszervezet befolyására, s inkább az egyes etnikumok közötti erőforrásokért folytatott versengésre, valamint életformájuknak ebből fakadó hasonlóságára és különbségeire összpontosítottunk. A legfrissebb szakirodalom az ellenkező végletbe esve azt állítja, hogy minden etnikai folyamatot az állami struktúrához, mégpedig annak igen specifikus, késő-indusztriális demokratikus polgári formájához kell viszonyítanunk. A két megközelítés tanulságait azonban ötvöznünk kell egymással.

Mindenekelőtt fontos felismernünk, hogy a modern állam a közjavak számos fajtáját sorakoztatja fel, amelyeket egyes személyek számára fenntarthat vagy nyílt versengés tárgyául kínálhat fel. Ezek már másfajta erőforrások, amelyek nem elemezhetők a szokványos ökológiai folyamatok szintjén, hanem az állam szabályozása és hatalmi irányítása alatt állnak. Másfelől az államnak közvetlenül is köze van a népesség egyes csoportjaihoz és kategóriáihoz, amennyiben szabályozza azok életét és mozgását. Egyre gyakrabban tapasztaljuk új csoportok kialakulását, akik jogokat és lehetőségeket követelnek az államokon belül; s újabban még azt is, hogy az államok adminisztratív jóváhagyása, távoli menekülttáborok lakóinak bebocsátása vagy évenkénti numerus clausus kiírása révén mindenféle előzetes versengési folyamat vagy kölcsönös adaptáció nélkül sodor embereket egymás közvetlen szomszédságába. Az értékes erőforrásokat önkényesen, bürokratikus úton osztják szét vagy tagadják meg, ezáltal formális jogi kategóriákból sorsközösségeket hozva létre, amelyek hajlamosak a továbbiakban öntudatos társadalmi csoportokként fellépni. A modern állam ilyen módon gyakran állít elő kategorikus megkülönböztetéseket a kultúra kontinuus változatain belül, s így maga alkotja meg azokat a csoportokat, amelyeknek a szűkebb elmélet szerint ellenségesen kellene viszonyulniuk az állami struktúrákhoz.

Etnikai tanulmányainknak képesnek kell lenniük arra, hogy számot vessenek e jelenkori folyamatokkal; ám fennáll annak veszélye, hogy amit korábbi fogalmainkkal és eredményeinkkel kidolgoztunk, azt ennek során elveszítjük. Ha hatékony antropológiai elméletet akarunk kidolgozni, olyan komparatívnak kell megalkotnunk azt, amennyire csak etnográfiai tapasztalataink teljes skálája megengedi: általánosításokra kell törekednünk, s nem hagyhatjuk, hogy a 20. század végét illető fejtegetéseink félresöpörjenek egy olyan terminológiát, amely formák és folyamatok sokkal szélesebb skálájának elemzését teszi lehetővé. Ennek érdekében ügyelnünk kell arra, nehogy a kulturális pluralizmus valamennyi formáját etnicitásnak tekintsük (vö. Barth 1984), s hogy elemzésünk figyelembe vegye az etnicitás és pluralizmus olyan eltérő és különféle politikai keretek között kialakult fonnáit, mint az Oszmán Birodalom, a kula-körzet, vagy a mi világunkat és korunkat fémjelző menekülttáborok.

Ha az államiság szintjét sikeresen akarjuk elemzésünkbe bevonni, az államot nem csupán szimbólumnak vagy eszmének, hanem aktornak is kell tekintenünk. Ennek érdekében olyan megközelítésre van szükségünk, amely megkülönbözteti, s nem pedig összemossa az állam struktúráit és cselekvéseinek mintáit. Azt javasolnám, hogy kezdjük ezt az állam politikájának elemzésével, mégpedig úgy, hogy ezt a politikát összefüggésbe hozzuk *a rezsimnek* - azaz az állam politikáját meghatározó központnak- a sajátosságaival. Ilyen módon képesek lehetünk számot adni az állam mint a csoportok közötti határépítés harmadik szereplője által képviselt hatalomról, s nem keverjük össze a rezsimet s ennek hatalmát és érdekeit az állam és a nemzet jóval ködösebb fogalmaival. A különféle rezsimeknek igen eltérő körülményekre van szükségük önmaguk továbbörökítéséhez, s nagyon különböző cselekvési programmal rendelkeznek; így aztán mint aktorok más-más politikához folyamodnak az általuk ellenőrizni kívánt népességen belüli etnikai kategóriákkal és mozgalmakkal szemben. Az identitás fenntartása, az etnikai közösség formálódása, törvények és közösségi politika, a rezsim

érdekei és intézkedései, valamint a globális folyamatok így együttesen alakítják ki a politikai és kulturális folyamatok komplex mezejét.

Három egymást átható szint

Hogy elkülöníthessük egymástól azokat az erőket, amelyek ilyen komplex módon Szövődnek egymásba, azt ajánlom, hogy modellezzük a folyamatokat három különböző, mikro-, közép- és makroszinten, amelyeket csupán annyira különböztetünk meg egymástól, amennyire a közöttük lévő kapcsolatok világos érzékeltetése ezt szükségessé teszi.

Mikroszinten a tapasztalásnak és az identitás kialakulásának folyamatait modellezzük. Ezen a szinten a személyekre és a személyközi interakcióra, az emberi élet eseményeire és színtereire összpontosítjuk figyelmünket, arra, ahogyan az egyén a viszonyok, igények, értékek és eszmék bonyolult kontextusában elhelyezi önmagát; az önértékelés ebből fakadó megtapasztalására, s azoknak a szimbólumoknak és társadalmi hovatartozásoknak az elfogadására és visszautasítására, amelyek meghatározó jelentőségűek az egyén etnikai identitástudatának kialakulásában. Az e szinten megélt kényszerek és paraméterek jórészt más szintekről származnak, ám egyetlen megélt kontextussá állnak össze minden személy tevékenységében és értelmezésében. Ami pedig ezen a szinten történik, az visszahat a többi szintre, minthogy megteremti azok alapját és bonyolultságuk előfeltételeit.

Középszinten azokat a folyamatokat mutatjuk be, amelyek közösséget teremtenek, s különféle eszközökkel különböző célokra mozgósítják a csoportokat. Ez a vállalkozók, vezetők és a retorika szintje; itt képződnek a sztereotípiák, és itt kapnak lendületet mozgásukhoz a közösségek. Minden egyes közösségnek megvan a maga sajátos dinamikája, amely a csoport reprodukciójának, vezetésének és ideológiájának követelményeiből fakad. Az e szinten zajló folyamatok befolyásolják és mederbe terelik az emberek mikroszintű önkifejezését és cselekvését; csomagterveket és és/vagy-választásokat állítanak elébük; s itt nyer formát az etnicitás határainak és dichotómiáinak számos aspektusa. Igen sok elemzés csupán ad hoc utalást tesz a kontextusok és kényszerek e szintjére, ahelyett, hogy szisztematikusan modellezné azt; s emellett hajlamosak homályban hagyni azokat a cselekvőkre és struktúrákra vonatkozó feltevéseket is, amelyeken pedig ezek az elemzések és értelmezések ténylegesen alapulnak.

Végül a harmadik szint az állami politika makroszintje: a törvényesen megalkotott bürokráciáké, amelyek formális kritériumok alapján osztogatnak jogokat és emelnek tilalmakat; de az erőszak és kényszer önkényes használatáé is, amely számos rezsím velejárója. Itt fogalmazzuk meg és emelnek érvényre ideológiákat, nem utolsósorban a nacionalizmus eszméit, amelyek gyakran körmönfont módon ráépülnek az etnicitásból fakadó identitások némelyikére. A nyilvános információ és diskurzus ellenőrzése és manipulációja minden rezsím tevékenységének rendkívül fontos része. Ám globális diskurzusok, nemzetek fölötti és nemzetközi szervezetek is változó, noha növekvő fontosságú szerephez jutnak ezen a szinten., s ezek gyakran a középső szinten elhelyezkedő érdekekkel összhangban határozzák meg magukat.

Mikroszint

Térjünk vissza egy pillanatra az oslói pakisztáni családhoz, ezúttal Norvégiában született lányukat kísérve figyelemmel, hogy rávilágíthassunk az identitásképződés folyamataira. Tapasztalatainak fontos része az iskolából származik. Bizonyos iskolai körzetekben meglehetősen nagy a pakisztáni népesség aránya, így az iskoláról alkotott képére erős hatással van a vele egykorú pakisztáni gyermekek csoportja. Egyes pakisztáni szülők megtiltják lányuknak, hogy hazahozza norvég iskolatársait, vagy meglátogassa őket; ám a Norvégiában

felnövekvő legtöbb pakisztáni gyermek a diákélet mélyen meghatározó élményeit nem pakisztáni társaival együtt éli át. A norvég iskolarendszer emellett szinte egyedülálló mértékben uniformizált országos szinten, mindenki számára azonos tanmenettel, vizsgákkal stb.; s mivel az ország szinte teljesen híján van hagyományos kisebbségeknek, így a közös iskolai tapasztalat legtöbbünk számára a norvég identitás alapvető elemét alkotja. E háttér és a vele együtt járó képzettségek és magától értetődőségek ismerete így a legtöbb norvég számára az etnikai „insider” ismertetőjegyei; s ha ezek egy fizikailag jól azonosítható „külföldin” nyilvánulnak meg, az erőteljes anomália, amely az etnikai megkülönböztetés elhomályosulásához vezet.

Hadd utaljak az iskolai tapasztalatok egy másik aspektusára. A tanmenet rendes részét képező testnevelés rendszeresen okoz félelmetes problémát a pakisztáni lányos szülőknek. Általában nincs kifogásuk a gyakorlatok ellen mindaddig, amíg gyermekük kicsi, ám egyre fokozottabb mértékben kezdenek aggódni az efféle - az ő normáik szerint mértéken felül illetlen és helytelen-viselkedés ellen, amint lányuk megközelíti a szexuális érettséget. Ugyanakkor számos leány, aki az atlétika és a sportjátékok élvezetében nőtt fel, vonakodik azokat a szerény, visszahúzó módor kedvéért feladni; ráadásul a testnevelés a középiskolában is mindvégig kötelező tantárgy marad. Ennél is fenyegetőbb azonban a nemek közötti barátság, vonzalom és udvarlás, amely a tizenéves diákélet normális velejárója. Ha nem sikerül elejét venni, a leány értékének jelentős csökkenése fenyeget a pakisztáni házassági piacon; sőt extrém esetben csoporton kívüli házassághoz s ezáltal a családi, etnikai és vallásos reprodukció meghiúsulásához vezethet. A család ilyenkor gyakran szigorú nyomást gyakorol a leányra, ami nemegyszer vezet otthonról való elmeneküléséhez, vagy ahhoz, hogy erőszakkal hazaküldik Pakisztánba.

Az ilyen esetekben az identitás kialakulásában szerepet játszó egyéni és társadalmi folyamatok kibontakozásának lehetünk tanúi. A pakisztáni identitás határait és tartalmát a családon belül éri támadás; s meg kell látnunk, micsoda erőket mozgósítanak azoknak a tapasztalatoknak az *elhallgatására* és *kitörlésére*, amelyek tápot adhatnának az etnikai határok által megtagadott kontinuitásoknak. Az ilyen folyamatok hosszú távú és a fejlődésüket nyomon követő tanulmányozására lenne szükségünk ahhoz, hogy többet tudjunk meg róluk, s hogy megismerjük, milyen lehetséges kényszerekkel kell szembenézniük az egyes életkoroknak az etnikai identitás kialakulásában, változó szervezeti feltételek között.

Érdekes módon a norvég hatóságok a közép- és állami szinten hajlamosak arra, hogy olyan módon avatkozzanak bele ezekbe a folyamatokba, amellyel a diszkontinuitás kialakulásának kedveznek. A „másik kultúra” tiszteletben tartására törekedve a gyermekjóléti hatóságok és társadalmi szervezetek vonakodnak a norvég normák és megoldások alkalmazásától, s ehelyett inkább a kisebbség szóvivőinek tanácsát kérik ki. Minthogy pedig a szóvivők szinte minden esetben idősebb, tradicionalista nézetű férfiak, ez a lépés az erősebb félnek kedvez, s háttérbe szorítja a gyengébbet, azaz a kiskorúakat és a lázongó hajlamú nőket. A norvég hatóságok és az etnikum szóvivőinek koalíciója logikusan fakad a „kultúrának” egy olyan reifikációjából és homogenizációjából, amelyet mindkét fél egyaránt vall. Ennek következtében a haladó szellemű bürokraták valószínűleg családtagjaik fölötti nagyobb hatalmat tulajdonítanak a hagyományos pátriárkáknak Norvégiában, mint amennyivel azok valaha is rendelkeztek pakisztáni környezetben, ahol a nők és gyermekek gyakran több támogatást tudtak mozgósítani álláspontjuk védelmére olyan ügyekben, amelyek áttekinthetőbbek és otthonosabbak voltak a jól értesült közvélemény számára. Így tehát a norvég hatóságok hatékony közreműködésével sikerül lefékezni az új generációnak kulturközi tapasztalatokon alapuló híd-szerepét, s elfojtani a bennük zajló kulturális áramlást - minden valószínűség szerint a hosszú távú multietnikus összhang kárára.

Középszint

Az etnicitásról írott legtöbb tanulmány teljesen érthető okokból a középszintre összpontosítja figyelmét: azokra a folyamatokra, amelyek révén az emberek helytől, szomszédságtól, niche-től, a közjavakhoz való hozzáféréstől és azok használatától függően az etnikai mobilizáció során kiválasztják magukat a többiek közül. Ha azonban ezeket a folyamatokat mikroszintű tapasztalati alapjuktól elkülönítve tárgyaljuk, elemzésünk elveszíti erejét, mi pedig képességünket arra, hogy befolyásoljuk az etnikai mozgásokkal kapcsolatos nyilvános és társadalmi politikát: ilyenkor ugyanis nem mutatunk rá eléggé világosan a felszínen tapasztalható tragédia és tolerancia gyökereire. Az antropológusok túlságosan is gyakran lépnek fel az etnikai csoportok önjelölt és szűk látókörű ügyvédeként és apológéáiként azok sérelmeinek idején; s elhanyagolják a középszinten jelentkező kollektív döntéshozatal folyamatainak részletes elemzését, valamint annak vizsgálatát, miképpen vezethetnek ezek a népakarattal és az egymás mellett élő népek közös érdekeivel ellentétes politikához és cselekvéshez. Úgy vélem, a közelmúlt boszniai történései elgondolkodtató példával szolgálnak erre. Az alábbi interpretációt arra az anyagra alapozom, amelyet Tone Bringa gyűjtött főként muzulmánok és horvátok alkotta vegyes összetételű közösségekben.

Mint az oly gyakran előfordul terepmunkát végző antropológusoknál, Bringának sem voltak rossz tapasztalatai a közösségben 1987-88-ban végzett kezdeti kutatása után, s a muzulmánok és római katolikusok közötti kissé kényszerű, ám alapvetően harmonikus együttélés képét tálalta olvasóinak (Bringa 1991). A konfliktus növekedésével és az erőszak eszkalálódásával párhuzamosan Bringa erőteljesen érvelt a javasolt felosztási tervezetek ellen. A nemzetközi közvetítőket kárhóztatta a viszonyok fokozatos romlásáért, s azért, mert nem ismerték fel Bosznia multietnikai potenciálját és pluralista hagyományait (Bringa 1993).

Noha az állami szintű vezetők nyilvánvalóan nagy szerepet játszottak a szembenállás felerősödésében, s talán a nemzetközi szakértők is túl konvencionális módon nyúltak a felosztás tervéhez, nem kételkedhetünk abban, hogy ezzel párhuzamosan a konfrontációra való mozgósítás hullámmozgott végig nemcsak a szerbeken, de a horvátokon és a muzulmánokon is.

Ismét annak lennének tehát tanúi, amikor az antropológust reménytelenül romantikus szemlélete alkalmatlanná teszi arra, hogy a tényeket *előzetesen* olyan helyesen értelmezze, amilyen világosan azt a kommentátorok és más elemzők *utólag* látják?

Úgy vélem, nem. Számos és ennél jóval messzebbre látó perspektíva kínálkozik a dolgok magyarázatára. Mindenekelőtt nincs alapunk úgy kezelni magatartásokat, mintha azok egyszer s mindenkorra rögzítettek s az idők során változatlanok lennének. Mint a kultúra valamennyi eleme, ezek is áramlásban vannak, mégpedig olykor igen nagy sebességű áramlásban. Leo Kuper (1977) hívta fel a figyelmet arra a teljes populációk által elkövetett genocídiumok során újra és újra visszatérő forgatókönyvre, amely szerint a viszonyok lassú romlása mintha egyszer csak olyan ponthoz érne, ahonnan nincs visszaút, s ahol aztán hirtelen rettenetes mézárulásba csap át. Egyszerűen nem tudjuk, de igencsak ki kellene derítenünk, hogyan kerülhet sor ilyenfajta önjáró eseményekre.

Emellett a fenti szöveg homogenizáló módon beszél az etnikai mobilizációról a népesség egészére utalva, miközben csupán néhány felnőtt férfiről tesz külön említést, s ezek esetében is elmulaszt beszámolót adni mobilizálásuk pontos körülményeiről, választási lehetőségeikről és egymásra torlódó eseményeiről. Sokkal nagyobb gonddal kellene megfigyelnünk és felismernünk variációkat és helyzetfüggőségeket. Adatokra, s nem csak találgatásokra lenne szükségünk arról is, milyen pozíciókban vannak, s miképpen konstruálták és értékelték választási lehetőségeiket és elképzeléseiket a különféle álláspontokat valló szereplők. Bringának például 1993-as látogatása során elmondták, hogy a szemben álló csoportok férfiai

(máshol) harcolnak, miközben a közösség asszonyai az etnikai határokon keresztül látogatják egymást, s alkalomadtán még a férjek, fivérek és gyermekek sorsáról is beszámolnak egymásnak. Nem volna szabad leegyszerűsítő képzeteket terjesztenünk az ilyen sorsterhes helyzetekről; s Bringa beszámolójában annak bizonyítékát látom, hogy még a konfliktus csúcspontján is számos lehetőség nyílik különböző pozíciókra és az együttélés fenntartására. A jelenlegi helyzet talán abból fakad, hogy a boszniai helyi hadurak képesek saját szakállukra úgy manipulálni a konfrontációt és annak retorikáját, hogy szakadásokat támasszanak, eliminálják a választási lehetőségeket, s a hatalom nélküli és szenvedő közösséget egyre mélyebbre, egyre beljebb vezessék a konfliktus labirintusában. Egyszerűen csak annyit mondok, hogy az ilyen és ehhez hasonló helyzeteket sürgősen elemeznünk kell: nem a magunk választotta nézőpontokból vagy önkényesen kijelölt alapelvekből kiindulva, hanem különös gonddal arra törekedve, hogy a kultúra és cselekvés józan elméletének segítségével feltárjuk az etnikai együttélés komplex valóságát s az erőszak gyökereit. A politikai vezetőknek, potenciális közvetítőknek, az érintett népességnek és a nagyobb közösségnek egyaránt szükségük volna arra, hogy ezt a feladatot a lehető legsürgősebben és a legnagyobb gondossággal elvégezzük.

Makroszint

Az etnicitással makroszinten összefüggő kiemelkedő képzelt közösségek közé tartoznak magukon az etnikai csoportokon kívül az államok vagy nemzetek, a nagyobb vallási közösségek (és főként az iszlám), valamint a globális nemzetközi színtér és diskurzus. Főszereplői a rezsimek és a velük szemben álló csoportok (szervezett etnikai mozgalmak, felszabadítási mozgalmak stb.), valamint a különféle nemzetközi szerveződések. Lényeges, hogy makroszinten megkülönböztessük egymástól a képzetes egységeket és a cselekvő egységeket, olyan módon, hogy világossá váljanak a kontextusaik közötti kölcsönhatások. A cselekvés nagyobb része a rezsimek (valamint ezek bürokráciája és hadserege), illetve az általuk ellenőrizni kívánt népesség között zajlik. A rezsimeknek ugyanakkor a nemzetközi színtéren is rajta kell tartaniuk szemüket, hogy biztosítsák pozíciójukat, s nem szabad elszalasztaniuk e színtér államai által felkínált legitimációs lehetőségeket. Az egyes etnikai csoportoknak az őket uraló rezsimhez való viszonya ezért igen összetett és gyakran ellentmondásos. A rezsimek különféle eszközökkel élnek, egyfelől az üldözés, erőszak vagy népiertás fegyverével, másfelől pozitív cselekvéssel, így a hadsereg vagy a bürokrácia sorainak szelektív válogatással való feltöltésével, a közjavak adományozásával stb. - vagy olykor mindkettővel. Az antropológusok a legtöbb társadalomtudósnál jóval felkészültebbek e komplex realitások felismerésében és kezelésében, s kevésbé lepi meg őket a „törzsi” lojalitás feltételezetten archaikus formáinak együttélése az állampolgársággal. Ha azonban át vesszük a politikai kommentátorok laza nyelvezetét, s az etnicitás „ébredéséről” beszélünk, azzal csak magunk előtt is elhomályosítjuk elemzésünket. Ahelyett, hogy tipológiát próbálnék felállítani az etnikai konfliktus és elnyomás változó körülményeiről, hadd szóljak itt néhány szót erről a feltételezett ébredésről, minthogy ennek segítségével jól érzékeltethető az információ-ellenőrzés csataterének fontossága - amely általában említés nélkül húzódik meg a sokkal nyilvánvalóbb valós cselekvés árnyékában.

Az etnicitás globális ébredéséről folytatott diskurzus jórészt a tömegtájékoztatási eszközök által keltett benyomásokon alapul; ezek ugyanis aktivitásról és konfliktusról tudósítanak, míg korábban hallgattak mind a problémákról, mind a helyszínekről. Minden okunk megvan rá, hogy nagyobb pontosságot követeljünk. Egyes területeken ugyanilyen események jóval korábban is megtörténtek, ám nem tudósítottak róluk, vagy félremagyarázták őket. Nem kétséges, hogy a volt Szovjetunióban az etnikai mobilizáció új formái bontakoznak ki - de joggal nevezzük ezt ébredésnek? Minden jel arra mutat, hogy a Szovjetunióban az

egyéni diszkrimináció mindig is létezett, mégpedig olyan szinten, amely az etnikai identitás sokszínű egyéni megtapasztalását az élet kiemelkedő tényezőjévé tette. Amit ma látunk, az valószínűleg nem meggyengült identitások újjáéledése, sokkal inkább látványosabbá válása annak következtében, hogy a korábbi elnyomó rezsimek bukása után nagyobb tér nyílt szabad kifejezésükre.

Ám nem csupán a kívülálló elemzőt, hanem az állampolgárokat is megtévesztik a rezsimnek a nyilvánosság elé szánt információk végzett manipulációi. Az elnyomás nem csupán meggátolja az egyént identitása kinyilvánításában, hanem egyszersmind tudatlanságban tartja mások állásfoglalása felől is. Hiszen a cselekvés nemcsak anyagi következményeket, de információt is teremt - különösen olyan információt, amely az identitáshoz való ragaszkodás erejéről tudósít -, s így a rezsim hatásos információ-ellenőrzése s az etnikai kiállás különféle formáiról hírt adó információk kiszűrése az egyedüllet szubjektív érzését keltik az egyénben, ezáltal gyengítve odaadását is. Az etnicitás szembeszökő volta, a vele járó cselekvések, a megerősítésére szolgáló szimbólumok és megkülönböztető jegyek, a képzetes közösség, amelyhez fordul, s a kontextus ereje és információs struktúrája, mind-mind olyan komplex módon szövik át és befolyásolják egymást, amelyről igen szegényesen ad számot az „ébredés” fogalma.

A Közel-Keleten és a muzulmánok között az egész világon az identitásról szóló diskurzust elsődlegesen és egyre erősödő mértékben a vallás s nem az etnicitás nyelvén fogalmazzák meg. A közel-keletiek legnagyobb része manapság egyre jobban hangsúlyozza az iszlám jelentőségét. Én azonban úgy gondolom, hogy ez inkább azoknak a *színtereknek* a jelentőségében bekövetkezett eltolódást mutatja, amelyekben az emberek megfogalmazzák önmagukat.

A változást jól érzékelteti egy egyszerű ellenpélda. Annak idején az Oszmán Birodalom lakói olyan szintéren mozogtak és éltek életüket, amelyet az „Iszlám házának” civilizált világaként fogtak fel. Igaz, hogy ez csupán részleges világ volt, körös-körül a „Háború házával”; ám ez állt a középpontban, és ez töltött meg mindent valódi tartalommal. Noha más vallási közösségeket is magában foglalt, a rájuk jellemző legfontosabb különbség kulturálisnak tűnt, s őket más etnikai csoportok tagjainak tüntette fel. Az etnicitás tehát jelentős mértékben meghatározta az egyénnek az oszmán államhoz viszonyított pozícióját.

Ma azonban mindannyian a teljes világot valljuk mozgásterünknek s ez a világ a muzulmánok számára ugyancsak szegényes, hiszen nem az iszlám jelöli ki benne a civilizált lét paramétereit. Különösen alattomos szerepet játszik ebben, véleményem szerint, a fogyasztási javak és az életmód tömeges importja, amelyek ugyan kívülről érkeznek a muzulmán társadalomba, de ott a személyiség és identitás mindennapi kifejezésének eszközeivé válnak. Ez kétségtelenül azt az új és megrázó érzést kelti a Közel-Kelet népeiségében, hogy a világ peremén tengődik; s a muzulmán államoknak a világ színpadán látványosan megnyilvánuló kollektív politikai és gazdasági impotenciája ugyancsak ezt a képet igazolja. Így aztán az identitás mértékadó tapasztalatai egyre több kontextusban tolódnak el a civilizált muzulmán világ színtérének egy etnikai csoportjához való tartozásról az egyszerű muzulmán identitás felé egy olyan világban, amelyet a nem muzulmánok uralnak, s ahol a muzulmánok csak megtűrt, másodrendű személyek. Ezen a szintéren az etnikai csoportidentitás fontossága elhalványul, s az iszlám tesz szert jelentőségre-ám elsősorban mint stigma és mint a küzdelem forrása.

Látjuk tehát, miként képesek uralkodó és kontextus-meghatározó képzetek az etnicitást előnyhöz juttatni más identitásokkal szemben. Egy pillanatra még a Közel-Keleten maradvá, az ottani életet a színterek egy másik sorozata is uralja: a politikai államoké. Olyan államokat, mint Irak, Szaúd-Arábia, Szíria vagy Irán, a hatalomgyakorlás és kommunikáció modern technológiáin alapuló erős apparátusok uralnak, élükön egy-egy szűk körű rezsimmel. Ezek a rezsimek szinte végtelen erőforrások fölött rendelkeznek, meghatározzák a társadalom

rétégződését, nagy részben maguk teremtik meg információs környezetüket, s elit személyzettel töltik fel soraikat. Az etnicitásra csupán annyi figyelmet fordítanak, amennyiben a rezsim jónak látja ilyen alapon előnyben részesíteni vagy üldözni alattvalóit.

Ezek a rendszerek olyan módon és mértékben ellenőrzik az uralmuk alatt álló területeket, amilyenre az oszmánok és más hagyományos közel-keleti államok soha nem voltak képesek. Közvetve vagy közvetlenül maguk döntenek az emberek bármilyen anyagi erőforráshoz jutásáról, ők határoznak a törvénykezés, kultúrpolitika, nevelés és népjólét kérdéseiben: Megsemmisítenek minden velük szemben jelentkező kollektív erőt, s ugyanakkor identitással és számottevő anyagi eszközzel és előnnyel látnak el minden szolgálatkész személyt mint a civil társadalom tagját.

Megint csak az előbbi zűrzavaros és nagyrészt feltáratlan jelenséggel állunk szemben: a nyilvános információk eltorzításával s ennek az önmeghatározásra és csatlakozásra gyakorolt esetleges hatásaival; a kollektív identitásokon alapuló belső politikai folyamatok centralizált elnyomásával, amelyet az egyéni ambíció bizonyos formáinak szelektív jutalmazása kísér; a modern technológiával felszerelt civil társadalom rendkívül megnövekedett képességével arra, hogy egyszerre tegye jogfosztottá s lássa el jóléti szolgáltatásokkal állampolgárait. Ilyen körülmények között, ha a rezsim sikerrel alapozza meg uralmát, az etnikai identitás csupán csekély és rejtett formában jelentkezhets, s többé nem szembeötlő számunkra, elemzők számára. Ám az, hogy miképpen konstruálják meg identitásukat az ilyen társadalmak tagjai szívük és elméjük rejtekében, azt nagy gondossággal és körültekintéssel szabad csak felbecsülnünk; hiszen a legtöbb ilyen esetben az etnikai folyamatok egyszerűen eltűnnek minden olyan megfigyelő szeme előtt, aki előtt a legbensőbb, legbizalmasabb fórumok zárva maradnak.

Más esetekben a globális diskurzus alakítja a színteret. Olykor csupán mint utolsó kapaszkodó, amikor a kollektív erőszak áldozatai azt kívánják, hogy „tudja meg a világ”; néha nagyobb erővel, amikor bennszülött népek nacionalizálják és globalizálják arra tett erőfeszítéseiket, hogy az önrendelkezés vagy legalábbis a részvétel alapján tárgyalják újra pozícióikat. Különböző arányokban ugyan, de mindig a nyers erő, a hatásos szimbólum és az erkölcsi felhívás valamilyen összetétele jut szerephez ezeken a színtereken, ahol az identitás legátfogóbb rendszerei és legintimebb tapasztalatai egyaránt szóhoz jutnak.

Véggövetkeztetés

Az etnicitás és az általa inspirált viták újra meg újra alakot és irányt váltanak. Az *Ethnic groups...* írását környező viták idejéből visszaemlékszem egy éles elméjű vitapartnerre, aki szememre hányta, hogy a probléma általam kínált megfogalmazása logikailag lehetetlenné tette annak megoldását, hogy hogyan kezeljünk valamit, ami egyszerre változtatja határait és tartalmát? Éppolyan lehetetlen, mint két dologra gondolni egyszerre. A kultúra jelenkori felfogása előnyösebb pozíciót kínál ahhoz, hogy a lehetetlennek legalább egyik felét megoldjuk: azaz hogy egyszerre nézzünk szembe a határok közrefogta kultúrák és a határok közrefogta csoportok kérdésével. Ma már inkább képesek vagyunk rá - amennyiben akarjuk -, hogy a kultúrát áramlásként fogjuk fel a folytonos és egyenletesen eloszló változatok mezején belül. Könnyebben elemezhetjük a társadalmi dichotomizálódás folyamatait, amelyek marginális hatással vannak erre az eloszlásra, erre az áramlásra, amely az emberi identitásokat és emberi sorsokat alakítja. Fel kell ismernünk, hogy az etnikai diskurzus túlhangsúlyozza az így képződött dichotomikus kulturális különbözőségeket, s akkor már oda sorolhatjuk a mély kulturális szakadékok végzetes mítoszait, ahová azok tartoznak: a különbözőség társadalmi szerveződését fenntartó mítoszokhoz, s nem pedig a kulturális valóság tényleges megoszlásának leírásaihoz.

Hogy még szigorúbb igényeket támasszak az elemzéssel szemben, hozzáteszem még mindehhez, hogy olyan egyszerűen és józanul kell írunk ezekről a komplex témákról, amennyire csak képesek vagyunk rá; hogy nem szabad eltántorodnunk attól a szükségszerű feladattól, hogy minden esetben az egyéni tapasztalat felől közelítsünk a globális kontextusok felé; és hogy egyszerre kell szem előtt tartanunk a cselekvést és a szimbolizációt. Az elemzés megkönnyítésére javasoltam, hogy heurisztikus alapon bárom: mikro-, közép- és makroszintet különítsünk el benne, s mutassunk rá néhány központi szintésre, amelyeken a döntő jelentőségű folyamatok kibontakoznak. Mindeme módokon - és sok más módon is, amit majd mások írnak le számunkra - igen sok elvégzendő munka és megszerzendő belátás vár ránk. Elemzésünkben hajtóerőként szolgálhat mindama nyomorúság, amely a mai világban az etnikai megosztottságból és üldöztetésből fakad; ám feladatunk nem csupán annyi, hogy hangot adjunk együttérzésünknek, szolidaritásunknak vagy ideológiai preferenciáinknak - hanem hogy elemezzünk, modelláljunk, s jobban megértsük, mi is történik voltaképpen.

Fordította: *Sajó Tamás*

Fredrik Barth tanulmánya előadásként hangzott el azon az 1993-as amszterdami konferencián, amelyet az etnicitás kutatásában korszakalkotónak bizonyult, 1969-ben megjelent *Ethnic groups and boundaries* című kötetben megfogalmazott elmélet értékelésének szenteltek. (A szerk.)

IRODALOM

- Barth, F.: Ecologic relations of ethnic groups in Swat, North Pakistan. *American Anthropologist* 58. 1956. 1079-1089.
- (1984) Problems in conceptualizing cultural pluralism. In: David Maybury-Lewis (ed.): *The prospects for plural societies*. Washington, Proceedings of the American Ethnological Society 1982.
- Barth, F. (eds.): *Ethnic groups and boundaries*. Oslo, University Press 1969.
- Borofsky, Robert (eds.): *Assessing cultural anthropology*. New York, McGraw-Hill 1994. Bringa, Tone: *Gender relation and the person. The negotiation of Muslim identity in rural Bosnia*. Kiadatlan Ph.D. disszertáció. LSE, University of London 1991.
- National categories, national identification and identity formation in multinational Bosnia. *The Anthropology of East Europe Review* 11. 1993. 1. & 2.
- Caton, Steven C.: *Peaks of Yemen, I Summon. Poetry as cultural practice in a North Yemeni tribe*. Berkeley, University of California Press 1990.
- Despres, Leo A. (eds.): *Ethnicity and resource competition in plural societies*. The Hague, Mouton 1975.
- Haaland, Gunnar: Cultural content and ethnic boundaries. In: R. Grønhaug, G. Haaland & G. Henriksen (eds.): *The ecology of choice and symbol. Essays in honour of Fredrik Barth*. Bergen, Alma Mater 1991.
- Keesing, Roger H.: Theories of culture revisited. In: R. Borofsky (ed.), *Assessing cultural anthropology*. New York, McGraw-Hill 1994.
- Kuper, Leo: *The pity of it all*. Minneapolis: University of Minnesota Press 1977.
- Long Litt Woon (eds.): *Felleskap til besvær?: om nyere innvandring til Norge*. Oslo, Universitetsforlaget 1992.
- Olzak, Susan & Joane Nagel (eds.): *Competitive ethnic relations*. New York, Academic Press Inc. 1986.
- Tambs-Lyche, Harald: *London Patidars. Case study in urban ethnicity*. London, Routledge & Kegan Paul 1980.
- *Identity as objective. On the epistemology of ethnicity* (kézirat) (é. n.)

FREDRIK BARTH

Enduring and emerging issues in the analysis of ethnicity

The paper was read at the conference held in December 1993 in Amsterdam on the importance of the author's *Ethnic groups and boundaries* and on the developments within the ethnic studies since the publication of this collection of essays in 1969.

The author first summarises what he assumes still valid and useful in his original theory then turns to new directions should be taken. Contemporary views of 'culture' in his mind he tries to integrate the level of statehood into the analysis. As a result, the author recommends to

model the complexity of ethnicity by sorting out three interpenetrating levels. A *micro level* is required to model the processes effecting experience and the formation of identities. It focuses on persons and interpersonal interaction. A *median level* is needed to depict the processes that create collectivities and mobilise groups for diverse purposes by diverse means. This is the field of entrepreneurship, leadership and rhetoric; here stereotypes are established and collectivities are set in motion. Finally, there is the *macro level* of state policies: the legal creations of bureaucracies allocating rights and impediments according to formal criteria, but also the arbitrary uses of force and compulsion that underpin many regimes. These levels and their relationships to each other are discussed in details in the rest of the paper.